

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu

State Of Oghuz Words Which Are Specified In Dîvânü Lugâti't-Türk Into The Dede Korkut Stories.

Mustafa YILDIZ*
Gökhan ÖLKER**

ÖZET

Oğuz Türkçesinin tarihini takip edebilmek ancak 13. yüzyılın başına kadar mümkün olabilmektedir. 13. yüzyıl öncesinde ise elimizde yeterince kaynak yoktur; fakat Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eseri bu konuda bize açık bilgiler vermektedir. Ayrıca 15. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülen Dede Korkut hikâyeleri de Oğuzun el kitabı olarak adlandırılmaktadır. Bu hikâyeler daha önce de sözlü edebiyat ürünü olarak varlığını devam ettirmiştir. Biz de bu çalışmamızda Dîvânü Lugâti't-Türk'te Oğuzca olarak belirtilen kelimelerin Dede Korkut hikâyelerindeki durumlarını göstereceğiz.

ANAHTAR KELİMELER

Dîvânü Lugâti't-Türk, Dede Korkut hikâyeleri, Oğuzca Kelimeler, Eski Oğuzca

ABSTRACT

Following to past of Oghuz literary is possible just about beginning of 13. century. We haven't got enough source before 13. century. But work of Kâşgarlı Mahmud which is called Dîvânü Lugâti't-Türk give us clean information in this subject. On the other hand Dede Korkut Stories (Dede Korkut Hikâyeleri) is designated by being fundamental book of Oghuz which was presumed that it was written in 15. century. But this stories had been came into being in oral literary before hand. In this study, we will display state of words which are specified in Dîvânü Lugâti't-Türk into the Dede Korkut Stories.

KEY WORDS

Dîvânü Lugâti't-Türk, Dede Korkut Stories, Oghuz Words, Old Oghuz

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Öğretim Üyesi.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi.

I. Giriş

Dîvânü Lugâti't-Türk ve Oğuzca

Türk dili 13. yüzyıla kadar tek yazı dili olarak görülmektedir. 13. yüzyıldan sonra ise bazı siyasi ve sosyal etkiler nedeniyle dilin bünyesinde bulunan ağızlar, yazı dili olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu şekilde meydana gelen yazı dillerinin en önemlisi Oğuz ağızına dayanan Oğuz grubu (Batı grubu, Güney batı grubu) yazı dilidir.

Oğuz yazı dilinin tarihi seyrini geriye doğru takip edebilmek ancak 13. yüzyılın başlarına kadar mümkün olabilmektedir. 13. yüzyıl öncesinde ise elimizde yeterince kaynak bulunmamaktadır. Bu konuda bize en yetkin bilgiyi veren Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk* adlı eseridir. Eserinde birçok Türk kavmi hakkında bilgi veren Kâşgarlı Mahmud bilgi verdiği bu kavimler içinde Oğuzlara ayrı bir önem vermekte ve ağızlar arasındaki farklardan bahsederken en çok bu ağızdan örnek vermektedir. Bu konuda çalışma yapan Arat (1987: 313 [1960]*) şunları söylemektedir:

“Eserde bu şivedeki ses, şekil ve mana farklarına misal olmak üzere 200'den fazla kelime zikredildiği gibi (II kelimenin de Oğuzcada kullanılmadığı kayıtlıdır), gramer hususiyetlerinin mukayesesinde de en çok bu şive öne alınmıştır. XI. asrın ikinci yarısının başlarında Oğuz Türkçesinde yahut cenup Türklerinin konuşma dilinde kısmen yazı dilinde ve kısmen de diğer şivelere farklı olmak üzere Mahmud Kaşgari tarafından şu hususiyetler kaydedilmektedir: 1. m-> b-, 2. y->Ø, 3. y->c-, 4. t->d-, 5. kelime kökünde d>y, 6. η>y, 7. teşkil eklerinin başında ğ- ve g- seslerinin düşmesi, 8. tasrif eklerinin başında ð- ve g- seslerinin düşmesi, 9. isim fiil eklerinde - ğu /-gü yerine -ası /-esi, 10. -luç /-güçü yerine -daç /-deç 11. isimden isim yapma eklerinde -lık /-lik yerine -sak /-sek eklerinin tercihi, 12. fiillerin tasrifinde görülen farklar.”

“Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi” adıyla bir çalışma yaparak Dîvânü Lugâti't-Türk'ün Oğuzca açısından taşıdığı değeri maddeler halinde ortaya koyan Korkmaz (1995a: 241 [1972]), Dîvânü Lugâti't-Türk'te belirtilen Oğuzcaya ait ses bilgisi ve şekil bilgisi özelliklerini tespit ederek bunları değerlendirmiştir. Bundan başka Korkmaz'ın “XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca” (1995b: 268

* Köşeli parantez içinde verilen tarih faydalandığımız çalışmanın ilk basım tarihidir. Öndeki tarih ise kullanmış olduğumuz kaynağın baskı tarihidir.

[1974]) ve “Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı” (1995c: 274 [1973]) adlı yazıları da XIII. yüzyıl Oğuzcasına ışık tutacak nitelikte araştırmalardır.

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki ağızlara yönelik bilgileri değerlendiren Banguoğlu Belleten dergisinde “Kaşgari'den Notlar” adı altında üç ayrı yazı yayımlamıştır. Bunlardan birincisinde Uygurlar ve Uygurca üzerine notları değerlendirmiş (Banguoğlu 1988a, 87 [1958]), ikincisinde Oğuzlar ve Oğuzca üzerine olan bilgileri vermiştir (Banguoğlu 1988b, 1 [1959]). Üçüncüsünde ise Dîvânü Lugâti't-Türk'te tespit ettiği 265 Oğuzca kelimeyi sözlük hâlinde listelemiştir (Banguoğlu 1988c, 23 [1960]).

Son dönem çalışmalarından biri de Çoban'a aittir. Çoban Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçen “Oğuzca” kayıtlı tüm gramer ve söz varlığına ait dil malzemesini yüksek lisans çalışması olarak ele almış ve işlemiştir (Çoban 2005)

Buraya kadar değindiğimiz yazılar daha çok Kâşgarlı'nın Oğuzca üzerine verdiği bilgiler ışığında meydana getirilen çalışmalardır. Yani XI. yüzyıl sonrası Oğuzcasını kapsamaktadır. XI. yüzyıldan önceki Oğuzca için ise yine Korkmaz'ın (1995d: 205 [1975]) “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler” adlı yazısı derli toplu bir bilgi vermektedir. Bunun yanında Doerfer (1976: 81) “Osmanlı Öncesi (Orhon Yazıtlarından Sultan Veled'e Kadar Oğuz Dilinin Gelişmesi)” adlı çalışmasıyla Oğuz Türkçesinin tarihi gelişimini fonetik ve morfolojik değerlendirmeler ışığı altında bize sunmaktadır. Bu konuda son dönemde yapılan önemli bir çalışma da Gülsevin'in “Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler” (Gülsevin 1998: 12) adlı çalışmasıdır. Gülsevin bu çalışmasında Bengü Taşlardaki Oğuzca ses ve şekil özellikleri hakkında daha önce yapılmış çalışmalara katkıda bulunarak, söz varlığı açısından da *öz/kentü*, *bul-*, *û*, *ürüü* kelimeleri üzerinde durmuş ve bunları bazı lehçelerle karşılaştırmıştır.

II. Çalışmanın Kaynakları ve Yöntemi

Biz bu çalışmamızda Dîvânü Lugâti't-Türk'te Oğuzca olarak belirtilen kelimelerin Oğuzun el kitabı olarak nitelendirilen Dede Korkut hikâyelerinde (Oğuzname) ne oranda ve nasıl temsil edildiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamıza öncelikle Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca kaydı düşülmüş kelimeleri tarayarak başladık. Taramada esas aldığımız kaynaklar ise Besim Atalay (1998a/b [1943]) tarafından yayıma hazırlanan Dîvânü Lugâti't-Türk çalışması ile Robert Dankoff'un “Compendium of The Turkic Dialects” (Dankoff, Kelly 1982) adlı çalışmasıdır. Tarama sonucunda elde edilen kelimeleri Banguoğlu'nun, Dankoff'un ve Çoban'ın Oğuzca olarak tespit ettiği kelime

listeleriyle karşılaştırdık. Toplam 275 kelimelik bir listemiz oldu. Banguoğlu çalışmasında 265 kelime işlemiştir. Biz bu listeye 10 kelimelik bir katkıda bulduk. Dankoff'un Oğuzca kelimeleri verdiği liste ise (C. III, s. 279) 126 kelimedenden oluşmaktadır. Çoban'ın listesinde ise 249 kelime bulunmaktadır. Ancak bu rakama çift şekilli kelimeleri dâhil etmedik. Bu tarz kelimeleri tek şekilli gibi düşünüp diğer şekli parantez içinde madde başı olan kelimenin yanında verdik.

Çalışmamızın ikinci ayağını ise Dede Korkut hikâyeleri olarak bilinen "Dede Korkut Kitabı" oluşturmaktadır. Dede Korkut Kitabı'nın iki nüshası vardır. On iki hikâyeden oluşan Dresden nüshası "*Kitâb-ı Dedem Korkud Alâ Lisân-ı Tâife-i Oguzân*" adını taşımaktadır. Altı hikâyeden oluşan Vatikan nüshası ise "*Hikâyet-i Oguz-nâme-i Kazan Beg ve Gayrı*" adı ile anılmaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri üzerine bu güne kadar yurt içinde ve yurt dışında birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar arasında aklımıza ilk gelenler Ergin'in ve Gökyay'ın çalışmalarıdır. Ergin, Dresden nüshasını esas alarak Vatikan nüshasıyla mukayese etmiş ve farklılıkları ayrıca belirtmiştir. (Ergin 1997 [1958]) Gökyay da çalışmasında Dresden nüshasını esas almıştır. Vatikan nüshasını ise metni destekleyici nitelikte kullanmış ve mevcut olan farklılıkları asıl metin içersinde italik olarak verme yoluna gitmiştir. (Gökyay 2006 [1973]).

Diğer dikkat çekici yayınlardan biri ise Tezcan ve Boeschoten'in birlikte hazırladıkları "*Dede Korkut Oğuznameleri*" adlı çalışmalarıdır. (Tezcan-Boeschoten 2006 [2001]) Bu çalışmada Dresden nüshası ve Vatikan nüshası ayrı ayrı yayımlanmıştır. Ayrıca istinsah hataları gibi durumlarda metin tamiri yoluna da gidilmiştir. Tezcan daha sonra da "*Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*" (Tezcan 2001) adlı bir eser daha yayımlamıştır.

Bu iki eseri bir değerlendirmeye tâbi tutan Develi şunları söylemektedir. "Bu iki kitapla Dede Korkut araştırmaları yeni ve ileri bir merhaleye girmiş bulunuyor. Tezcan ve Boeschoten neşri, Dede Korkut yayınları konusunda yüksek bir standart getirmiştir. (Develi 2001: 94)

Bu yüksek standart daha sonraki yayınlarda kendini göstermiştir. Özellikle 2005'ten sonra çıkan dört yayın Dede Korkut hikâyelerine, hikâyelerin hak ettiği önemle yaklaşmışlardır. Bunlardan ilki Özçelik'e aittir. Özçelik, Dresden nüshasını esas alarak *Dede Korkut* (Özçelik 2005) adlı eserini yayınlamıştır. Çalışma metin, tıpkıbasım, dizin ve açıklayıcı notlardan meydana gelmektedir. Bir sonraki yayın ise Sertkaya tarafından ortaya konmuştur. Sertkaya, *Dede Korkut Kitabı* (Sertkaya 2006) adlı yayını ile Dresden nüshasının giriş bölümünü ele

almıştır. Bu bölümün metnini ve tıpkıbasımını verdikten sonra yetmiş üç tane kelime ve şekli geniş bir şekilde açıklama yoluna gitmiştir.

Dede Korkut Kitabı (Özsoy 2006) adlı diğer bir çalışma da Bekir Sami Özsoy'a aittir. Dresden nüshasının esas alındığı bu çalışma da metin, tıpkıbasım, inceleme ve sözlükten oluşmaktadır.

Esas alınması gereken çalışmalardan biri de Kaçalın'e aittir. *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi* (Kaçalın 2006) adlı eserin diğerlerinden farklı yanı sadece Vatikan nüshasını esas almış olmasıdır. Kaçalın bu nüshanın eksik olduğu için üzerinde çok durulmadığını, oysa Vatikan nüshasının Dresden nüshasından 73 yıl daha önce yazıldığını ve harekeli olduğunu açıkladıktan sonra nüshada yer alan altı hikâyeyi metin hâlinde vermiş ve eserin sonuna bir sözlük eklemiştir. Eserin en önemli tarafı ise açıklamalar kısmında 422 kelimenin çok geniş bir şekilde tartışılmasıdır.

Dede Korkut hikâyeleri üzerine adını burada zikretmediğimiz daha birçok çalışma vardır. Ancak konumuz gereği biz bu kadarıyla yetineceğiz.

*Dîvânü Lugâti't-Türk'*ten tespit ettiğimiz kelimeleri yukarıda bahsi geçen eserlerin gerek dizin ve sözlüklerinden gerekse açıklamalar kısmından kontrol ettik. Kelimeleri anlamlandırmada Gökyay'ın ve Ergin'in çalışmalarını esas aldık. Diğer çalışmalarda ortaya çıkan farklılıkları ise ayrıca belirtme yoluna gittik. Karşılaştırma sonucunda elde edilen kelimeleri üç başlık altında tasnife tâbi tuttuk.

III. Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu

*Dîvânü Lugâti't-Türk'*te Oğuzca kaydıyla tespit edilen kelimeleri üç başlık altında inceledik.

1. Değişikliğe uğrayan kelimeler
- II. Değişikliğe uğramayan kelimeler
- III. Dede Korkut hikâyelerinde geçmeyen kelimeler

III.I. Değişikliğe Uğrayan Kelimeler

Dede Korkut hikâyelerinde *Dîvânü Lugâti't-Türk'*ten farklı olarak her hangi bir değişime (ses, şekil, anlam değişikliği) uğrayan kelimeler bu başlık altında işlenecektir.

III.I.I. Anlam Bakımından Değişikliğe Uğrayanlar

*Dîvânü Lugâti't-Türk'*teki anlamlarına göre Dede Korkut hikâyelerinde anlam daralması, başka anlama geçme, anlam genişlemesi gibi anlam olayları görülen kelimelere rastlanmaktadır. Burada bu türden kelimeler ele alınmıştır. *Dîvânü Lugâti't-Türk'*te aynı anlamda birkaç kelime geçebilmektedir. Değerlendirme madde başı olarak verilen kelime üzerinden yapılmış, maddenin açıklaması içerisinde eş anlamlısı olarak verilen kelime parantez içinde gösterilmiştir; armagan (~yarmakan) gibi.

DLT	DKH
armagan (~yarmakan): hısımlara doyumluktan verilen belek.	armağan : armağan, hediye
boy : kavim, kabile aşiret hısımları.	boy : 1- booy, eyvah, 2- boy, 3- boy, kabile, maiyet, 4- destan
çak- : çakmak; eriştirmek	çak- : çakmak, vurmak
çalın- : kulağına söz erişmek,	çalın- : çalınmak (müzik aleti, kılıç)
dede : baba	dede : Dede Korkut (bk. ata, Korkut)
kayın : kardeş, hısımlar ve akraba	kayın : kayın (akraba ismi)
oba : oba, kabile	oba : oba, oymak, boy, kabile, göçebe oymağı, bir oymağın oturduğu yer, göçebe çadırı, göçebe evi.
ören : her şeyin kötüsü.	ören : viran, harap
tokın- : çarpmak, döğölmek (adam)	tokın- / toxin- : dokunmak, değmek
uç : bir nesnenin tükenmesi	uç : uç
yaña : derenin yanı, herhangi bir ırmağın bir yanı	yaña : taraf, cihet, tarafa, tarafta, taraftan
yas : ölüm, helak.	yas : yas

III.I.II. Ses veya Şekil Bakımından Değişikliğe Uğrayanlar

Burada Dede Korkut hikâyelerinde ses ve şekil değişikliğine uğrayarak kendine yer bulan kelimeler verilmiştir. Ancak *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te bazen aynı anlamda iki kelime birden verilmiştir, *adhruk ~ ayruk*, *deve ~ devey* gibi. Biz bu şekillerin her birini ayrı kelime gibi almaktansa her ikisini de bir maddede almayı uygun gördük. Şayet Dede Korkut hikâyelerinde de bu çift şekillilik devam ediyorsa, ikinci şekli parantez içinde diğer şeklin yanında gösterdik.

DLT		DKH	
ađruk (~ayruk) *	>	ayru (~ayruk):	başka, başkası, ayrı.
alduz-	>	aldur-:	malını elinden aldirmek, soyulmak, aldirmek, kaptırmak
arık	>	aruk:	zayıf, cılız.
arka-	>	arka-:	aramak, yoklamak, arayıp taramak.
aşak	>	aşağa:	aşağı, aşağıya, dağ dibi
bakır-	>	bağır-:	bağırarak
bildüz-	>	bildür-:	bildirmek, öğretmek.
çaşır	>	çadır:	çadır
dakı	>	daxı:	dahi, ve, daha, artık, hâlâ.
deve (~devey) *	>	deve:	deve
evet (emet) *	>	evet:	evet
epmek	>	etmek:	ekmek
ev	>	iv:	ev, otağ, çadır.
xanda	>	kanda:	nerede, nereye.

* Her iki kelime de *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te madde başı olarak geçmektedir

* Paragrafın dışındaki kelimeler madde başıdır. Bu iki kelimedede madde başı olan şekiller için Dede Korkut Hikâyelerinde herhangi bir değişim söz konusu değildir. Ancak diğer şekillerin göz önünde bulundurulabilmesi için burada almak uygun görülmüştür.

xayu	>	kanı:	hangi, hani.
xız	>	kız:	kız.
kayıñ	>	kayın:	kayın ağacı.
kéçi	>	kiçi:	keçi.
keçe	>	kiçe:	keçe.
keleçü	>	keleçi:	söz
keltür-	>	getür-:	getirmek.
koñşı	>	koñşı (~konşu):	komşu.
kur	>	kuru:	kuru.
tarıg	>	tarı:	darı.
tegül	>	degül:	değil, değildir.

III.I.III. Hem Ses veya Şekil Hem de Anlam Bakımından Değişikliğe Uğrayanlar

Bu kısımda ses veya şekil değişikliğinin yanında herhangi bir anlam değişikliğine (anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlamın tamamıyla değişmesi) uğrayan kelimeler verilmiştir.

DLT		DKH
küđ- : durmak, beklemek, gözlemek, gütmek.	>	güt- :gütmek (küy- : beklemek, intizar etmek, gözlemek, sabretmek, gözetmek.)
ugur : hayır ve bereket	>	uğur : uğur, yol.
sag : akıl, zeyreklik, anlayış	>	sak : uyanık, tetikte.
takuk : horoz	>	tavuk : tavuk.
tamak : boğaz	>	damağ : boğaz.
telü : deli, çılgın	>	delü : deli, deli dolu, yaman, cesur.
teriñ : derin ve çok şey.	>	derin : derin

töl: yavrulama zamanı, yavru- lama	>	döl: döl.
tön-: dönmek	>	dön-: dönmek, geri dönmek, do- laşmak, çevrilmek

III.II. Değişikliğe Uğramayan Kelimeler

Divânü Lugâti't-Türk'te geçtiği şekil ve anlamını Dede Korkut hikâyelerinde muhafaza eden kelimeler burada ele alınmıştır.

agıl:	ağıl; koyun yatağı
ak:	ak, beyaz
ak sakal	saçı sakalı ağarmış, kocalmış.
alma:	elma
andan:	ondan, ondan sonra, oradan
añla-:	anlamak
atlan-:	ata binmek, atlanmak, bir şeyin üzerine çıkmak
av:	av
ayıt-:	söylemek
balçık:	balçık, sıvı çamur.
ben (~men)*:	ben (~men) (zamir)
buyur-:	buyurmak; emretmek.
çetük:	kedi
çok :	kötü, alçak yaman**
eyle:	öyle
imdi:	şimdi
et-:	etmek, eylemek, yapmak

* Her iki kelimedede Dede Korkut Hikâyelerinde aynen geçmektedir.

** Bu anlam sadece Kaçalin'de geçmektedir. (Kaçalin: 2006, s.258)

kat:	kat, huzur, ön, makam, nezd
kırnak:	cariye
kısrak:	kısrak
koç:	koç
konukla-:	konuklamak
kök:	kök, asıl, soy
kurt	kurt, böri
küs-:	küsmek, darılmak
öñ:	ön
öyle:	öğle vakti
savaş-:	savaşmak, çarpışmak, dövüşmek
sen:	sen
siz:	siz
sınuk:	sınık, kırılmış
sok-:	sokmak
sor-:	1-sormak 2- emmek, emerek içine çekmek.
tak-:	takmak, geçirmek.
tamar:	damar
us:	iyiyi kötüden ayırt etme, akıl, us.
us-:	sanmak, ummak
yağ:	iç yağ, yağ
yarat-:	yaratmak
yaz-:	yazmak
yeñ-:	yenmek, alt etmek
yumurlan-:	toplanmak, toparlanmak.
yut-:	yutmak

III.III. Dede Korkut Hikâyelerinde Geçmeyen Kelimeler

aba: ana**aftabı:** kova**alıg:** kötü, fena**alık:** kuş gagası**aluk (er):** kel, daz; kaba, haşin**am:** am, kadınlık organı.**añ:** yok, değil**apak:** gerçekten duru, beyaz.**arsalık:** hem erkekliği, hem dişiliği olan bir hayvan, aslık**arsu:** değersiz şey**aşat-:** yemek yedirmek (genel olarak).**aşlık:** aş evi, mutfak; yemeklik**ayıg:** ayı**ayluk ayluk:** öyle öyle**ayrık:** yumuşak bir ot**bal:** bal**balık:** çamur**bart*:** su içilen bardak.**başmak:** pabuç**başmaklan-:** başmak sahibi olmak**bayık (söz):** doğru söz**baynak:** pislik, gübre**bayram:** bayram**beklen-:** bekişmek; sağlamaşmak; kapanmak; kapatılmak**bekleş-:** beklemekte yardım etmek, andlaşmak, pekitmekte yardım etmek.**beklet-:** bağlatmak; hapsetmek**bi:** böy denen böcek**bitik:** muska, afsun, üfrük**bok:** bok**bokla-:** pislemek**boy:** yenilen bir ot, poy otu**buşak (er):** içi sıkıntılı; mükedder**bükte:** hançer**büküm etik:** kadın pabucu**bün:** çorba**cincü:** inci**cugdu:** uzamış deve tüyü.**çakrış-:** çağrıışmak**çaltur-:** yere çeldirmek, yere çaldırmak, aratmak, aramasını emretmek işittirmek için çağırılmak**çanak:** kap kacak**çapıtgan (er) :** cellat, boyun vuran.**çat:** kuyu

* Atalay, endekste "bart" kelimesiyle aynı anlamda bir de "yart" kelimesinin olduğunu söylemektedir. Ancak metinde işaret ettiği yere (I, 341-6) baktığımızda böyle bir kelimeye rastlanmamıştır.

çat-: kuzuyu koyunu katmak

çekük: çekiç

çekürge: çekirge

çerik: her şeyin vakti, sırası.

çet-: erişmek

çil: çil; çirkinlik

çomuk: ala karga

çor ot: sık bitmiş bitki.

çömçe: kepçe

çufga: kılavuz, başbuğ

çufgasız: kılavuzsuz

çun-: yıkanmak.

ekin: çiftlik; ekin ekilen yer

elgin: yelici; koşan; konuk, misafir, yolcu, seyyah

emir: kırağı, sis

endek: satıh, bir nesnenin üst yanı; dam

etrek: rengi kızıla çalan sarı adam

ev kızı: aile kızı

eze: büyük kız kardeş

keşür: havuç, turp

xamir: emir, bey

ılığ: ılık

idiş: kadeh

igit: yalan

ilik: ilik

imir: aydınlıkla karanlığın birbirine karışması.

ingek: kaplumbağanın dişisi

karakuş: deve tabanının uçları

kar-: karmak, karıştırmak.

karıl-: karışmak, karılmak

karınça (karınçak): karınca

karıt: söğmek

kartur-: tıkamak, kardırmak, karıştırmak

kayır: kum

kaytar-: yöneltisinde döndermek; çevirmek

kemi: gemi

kend (ken): şehir

keregü: çadır

kerey: ustura

keriş: üstüne çıkılabilen dağ tepesi

kılide: gerdanlık

kısgaç: küçük, kara bir hayvancık, insanı ısırır

kibe: az zaman, kısa zaman

kip: kalıp, benzer, öğür

kova: kova

kovuz: cin çarpması eseri

köm kök: gömgök

kömürgen: dağ soğanı

köpçük: eyer yastığı

kurman: gedeleç, yaylık, yay kabı

kuşluk: kuşluk vakti

kuşun: kurşun

küben: deve çulu ve eğer altına konan keçe ve benzeri.

künçek: yaka, urba yakası

kündi: aşağılık, kötü

küvük: saman

küvük çetük: erkek kedi

mandar: ağaçlara sarılan bir bitki, sarmaşık

mıñar: pınar

ogur: karşılık, ivaz

ogurlan-: vakti yaklaşmak, uğurlanmak, uğurlu olmak, bağışlanan bir şeyin karşılığının verilmesi

ordutal: hama otu

ota-: ilaç vermek

oyuk: hayal, belge, bostan höyüğü

öd: duvarda ve ağaçta delik

örçük: örülmüş saç

örge: organ

ötünç: ödünç

öyez: öyez, övez, bir çeşit sivrisinek

pekmes: pekmez

perçem: alâmet, belge

porsuk: porsuk

sag: sağ, tatlı, iyi

sag elig: sağ el

saxt: eyerlere, kemerin başına, takılara işlenen ayılın veya gümüş işleme

saltur-: saldırtmak

satga-: bir yol bir yola çatılmak, ödeşmek.

satgaş-: sayışmak, ödeşmek.

sawçı: elçi, peygamber

seçe: serçe kuşu

sejkek: ağaçtan oyulmuş su kabı

sıdrım: sıırım

sıgra: iki dağ arasındaki geniş dere.

sındu: makas

sırt: kıl, kalın kıl

sırtla-: kuyruğu iple bükme; küçük bir dereden yukarı çıkmak

sögüş: kebab etmeğe yarar oğlak veya kuzu

sökel (sükel): hasta

sörçek: gece toplantısı; müsamere

subran: minare ve benzeri şeyler

sukak: Oğuzların Farslara verdikleri ad.

süm: tap tatlı, pek tatlı nesne

takuklug: tavuklu

tas: her nesnenin kötüsü; bayağısı

taşık-: çıkmak (evden dışarı)

tavar: mal, davar

tek tur-: susmak.

temürken: ok temreni

teşelgüç: dölengeç kuşu

terinçek: iki parçadan yapılan kadın carı

tes: abartma edatı

tılık-: konuşup haber almak

tınma-: susmak.

tokı-: döğmek (insan)

tokıl-: döğölmek, dokunmak

topul-: elbise çıkarmak

töki: darının kabuğu soyulduktan sonra kalan özü

töle- (tüle-): döllemek, kuzulamak.

tölet- (tület-): kuzulatmak, doğurtmak

tölek: kanıksamış, durgun

törüt-: bir şey takdir veya ıslah edilmek

tugrag: tuğra

tugraglan-: tuğralanmak

tümrük: dümrük, def

ujlañ: kaya keleri

urğa: büyük ağaç

urra: erkeklerde olan kasık yarıklığı, kavlıç.

usla-: anlamak, hayır şerden ayırt etmek.

utan-: utanmak.

utanç iş: utanılacak iş.

ügi: baykuş

ügür-: deve üzerine iki taraflı yükletilerek içerisine binilen sepet ve benzeri şey.

ütrük: hileci, ütücü adam.

üyük: tepe gibi yüksek olan yerler.

yafa: sıcak kuytu yer

yag ögürü: susam

yalgu: ahmak, beyinsiz adam.

yalıñuk: cariye

yatuk: Oğuzların bir kısmına verilen ad (tembel)

yawlak : kötü, fena, değersiz, yavuz, düşkün, her şeyin kötüsü.

yazığçı: yazıcı, hısımlar arasında mektup getirip götürülen elçi.

yengeç: yengeç.

yer-: yermek, beğenmemek, iğrenmek.

yerdeş: hemşeri.

yıba: yaş veya ıslak olan herhangi bir şey.

yikte: iğde

yol yara- yol dileğine uygun olmak

yorıgçı: hısımlar, dünürler arasında gidip gelen adam.

yorınça: yonca

yöre: yöre, çevre, bir şeyin etrafı.

yubıla- (yupla-): aldatmak, hile yapmak, al etmek

yun-: yunmak, yıkanmak.

yuş: sıkışma

yügrük bilge: erdemli, kabiliyetli ve kavrayışlı bilgin

yüzerlik: üzerlik otu

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk'te toplam 275 kelimeye Oğuzca demmiştir. Bu kelimelerin 64 tanesi fiil 211 tanesi isim veya isim soylu kelimedir. Bu kelimeler Dede Korkut hikâyelerinde aşağıdaki gibi temsil edilmiştir:

	Toplam	DKH Geçenler	Geçme Yüzdesi
İsim	211	62	%29,3
Fiil	64	27	%42,1
Toplam	275	90	%32,7

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Oğuzca olarak belirtilen 211 isim veya isim soylu kelimedenden sadece 62 tanesi Dede Korkut hikâyelerinde geçmektedir. Bu da yaklaşık olarak %30'luk bir oranı temsil etmektedir. 64 tane Oğuzca fiilin ise 27 tanesi geçmektedir. Bu da yaklaşık %43'lük bir oran etmektedir. Genel toplamda ise, Kâşgarlı'nın Oğuzca dediği 275 kelimenin 89 tanesi Dede Korkut hikâyelerinde geçmektedir. Bu da Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Oğuzca kelimelerin Dede Korkut hikâyelerinde yaklaşık %33 oranında temsil edildiğini gösterir.

Hikâyelerde geçen kelimelerin değişikliğe uğrama sebeplerinden biri hiç şüphesiz Türk dilinin tarihi süreç içerisinde doğal yapısında olan ses değişiklikleridir. Bunlardan bazıları: k- > g- değişikliği (küt- > güt-), -g > Ø değişikliği (tarıg > tarı), t- > d- değişikliği (töl > döl) gibi. Anlamda meydana gelen değişikliklerin başlıca sebebi ise Dede Korkut hikâyelerinin bir metin oluşudur. Yani sözlük olarak kaleme alınan Dîvânü Lugâti't-Türk'te kelimeler çoğunlukla ilk anlamlarıyla verilmiştir. Oysa bir metin hâlinde olan Dede Korkut hikâyelerinde ise kelimeler metin içinde çeşitli yan anlamlara ve farklı kullanımlara kavuşabilmektedir. Dolayısıyla Dîvânü Lugâti't-Türk'ten aldığımız bir kelime Dede

Korkut hikâyelerinde anlam genişlemesi, anlam daralması, gibi bazı anlam olaylarına uğrayarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* Oğuzca olarak belirtilen kelimelerin yaklaşık üçte biri Dede Korkut hikâyelerinde geçmektedir. Diğer taraftan baktığımızda ise üçte ikilik bir kısım hikâyelerde kendine yer bulamamıştır. Üçte ikilik bir kısmın neden hikâyelerde geçmediğini düşünecek olursak şu sebepleri ortaya koyabiliriz:

I- Hikâyeler hemen hemen aynı konu etrafında dönmektedir. Bu da tabii olarak kelime çeşitliliğinin az olmasına sebep olmaktadır. Yani aynı kelimeler sık sık tekrar ederken farklı kelimeler konu çeşitliliğinin kısıtlı olması nedeniyle metinde kendine yer bulamamaktadır.

II- Bir metinde kelime çeşitliliğini artıran unsurlardan biri de tasvir cümleleridir. Bu tarz cümleler ise daha çok yazılı edebiyatta bulunur. Sözlü edebiyatta ise tasvirden ziyade anlatılmak istenen dinleyiciyi sıkmadan kısa ve öz bir şekilde verilir. Dede Korkut hikâyeleri ise bir sözlü edebiyat ürünüdür. Bu sebeple olaylar bir silsile halinde verilmekte, hareketli (dinamik) bir üslup kullanılmaktadır. Bu da eserde kelime çeşitliliğinin özellikle isim soylu kelimelerin az geçmesine sebep olmaktadır. Zaten fiillerin neredeyse % 45'inin hikâyelerde geçmesinin başlıca sebebi de budur.

III. Dede Korkut hikâyelerinin 15. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Bu da *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* Oğuzca olarak belirtilen kelimelerin, hikâyeler yazıya geçirilene kadar yerlerini başka kelimelere bırakmasına veya bu kelimelerin değişmesine sebep olmuş olabilir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi hikâyelerde geçen 90 kelimenin 48 tanesi değişime uğramış olarak geçmektedir. Eserde geçen kelimelerin %50'den fazlasının değişime uğramış olması bizi olmayan kelimelerin bir kısmının da yerlerini başka kelimelere bırakmış olabileceği fikrine itmektir.

IV. Türk dilinde bazen türemiş veya birleşik şekilde bulunan bir kelime bizi kullanımda olmayan önceki bir şekle götürebilir. Bunun tam tersini de düşünmek mümkündür. *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* Kâşgarlı tarafından Oğuzca olarak belirtilen ileri şekiller diyebileceğimiz türemiş veya birleşik yapıda kelimeler mevcuttur; *ev kızı, çaktur-, ogurlan-, öñdün, takuklug, töle-, tölet-* gibi. Bu kelimelerin ön şekilleri (*ev, kız, çak-, ogur, öñ, takuk, töl*) Dede Korkut hikâyelerinde geçmektedir. Buradan hareketle ileri şekillerin de o zaman dilimi içinde kullanıldığını veya bilindiğini söylemek sanırız yanlış olmaz. O hâlde Dede Korkut hikâyelerinin Oğuzcayı temsil oranının elde ettiğimiz verilerden biraz daha yüksek

bir oranda olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca *Dîvânü Luğâtî't-Türk*'te geçen Oğuzca kelimelerin Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı içerisindeki oranı muhakkak daha fazladır. Dede Korkut hikâyelerinde geçmeyen ama Tarama Sözlüğü'nde geçen "aba, aşat-, bayık, beklen- vb." kelimeler bunu gösterir. Ama biz dönemi değil, öne çıkmış bir eseri değerlendirmeye tâbi tuttuk.

Sözlü edebiyat ürünü olarak nesilden nesile aktarılan ve çok sonraları yazıya geçirilen bir eser olarak Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz ağzını temsil eden, üst kelimeler diyebileceğimiz 275 kelimenin yaklaşık üçte birini bünyesinde barındırmaktadır. ©

V. KAYNAKLAR

- ARAT. R. Rahmeti (1987), *Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair, Makaleler*, Ankara, TKAE Yay.
- ATALAY, Besim (1998a), *Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi I-II-III*, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1998b), *Dîvânü Lugâti't-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara: TDK Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1988a), *Uygurlar ve Uygurca Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1958, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1988b), *Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1988c), *Oğuz Lehçesi Üzerine*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960, Ankara: TDK Yay.
- ÇOBAN, M. Selda (2005), *Divânü Lugati't-Türk'te Geçen 'Oğuzca' Kayıtlı Dil Malzelesi*, Ankara 2005 (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Dan.: Doç. Dr. Melek Özyetgin)
- DANKOFF, Robert, James KELLY, (1985), *Muhmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects*, Part I-II-III, Harvard University Printing Office 1982.
- DEVELİ, Hayati (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri, Tezcan ve Boeschoten Yayını Üzerine Notlar*, İlmî Araştırmalar Dergisi, S. 12, s. 94. İstanbul.
- DOERFER, Gerhard (1976) *Das Vorosmanische (Die Entwicklung Der Oghusischen Sprachen Von Den Orchoninschriften Bis Zu Sultan Veled)*, TDAY-B 1975-1976, Ankara. s. 81 - 132.
- ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: TDK Yay.
- GABAIN, A. von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, (2006), *Dedem Korkutun Kitabı*, İstanbul: Kabalıcı Yay.
- GÜLSEVİN, Gürer (1998), *Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler*, Kardeş Ağızlar/Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi S. 7, s. 12-18, Ankara
- KAÇALIN, Mustafa S., (2006), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1995a), *Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1995b), *XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1995c), *Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yay.
- _____ (1995d), *Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I, Ankara: TDK Yay.
- ÖZÇELİK, Sadettin, (2005), *Dede Korkut*, Ankara: Gazi Kitabevi Yay.

- ÖZSOY, Bekir Sami, (2006), *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay.
- SERTKAYA, Osman Fikri, (2006), *Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının Giriş Bölümü*, İstanbul: Ötüken Yay.
- TEZCAN, Semih (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, İstanbul: YKY Yay.
- TEZCAN, Semih – BOESCHOTEN, Hendrik, (2006), *Dede Korkut Oğuznameleri*, İstanbul: YKY Yay.
- TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*, İstanbul: Simurg Yay.